

Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinden Ampirik Bulgular

Mediating Effect of the Governance Indicators in the Relationship between Natural Resources Abundance and Economic Growth: Empirical Evidence from the MENA and Caspian Countries

Prof. Dr. Harun Bal (Çukurova University, Turkey)

Dr. Mehmet Demiral (Çukurova University, Turkey)

Ph.D. Candidate Emrah Eray Akça (Çukurova University, Turkey)

Abstract

This study purposes to identify the relationship between gross domestic product (GDP) and natural resources abundance, focusing on the mediator roles of governance indicators for selected 21 MENA and Caspian countries. Governance indicators used in the study are World Bank's six global governance indicators. Annual panel data for the period of 1996-2012 are used. In this context, the study estimates the impact of crude oil production per capita (independent variable) on GDP per capita (dependent variable) at first, and then hierarchical panel regression analyses are conducted to determine the mediator variable roles of the governance indicators in this relationship. Sobel test is also applied to confirm whether the mediation effect is significant. Results from the pairwise panel regression analyses reveal that crude oil production per capita is negatively associated with all worldwide governance indicators, mostly with control of corruption, voice and accountability and regulatory quality. The progressive improvements of all dimensions of governance indicators, especially control of corruption, rule of law and government effectiveness, seem to promote GDP per capita. Results from the hierarchical regression analysis demonstrate that governance indicators play an important role as a partial mediator in the relationships crude oil production and GDP per capita. This evidence supports that weak governance indicators tend to hinder natural resources abundance to contribute economic growth. Overall findings highlight the increasing importance of policies intending to reduce corruption and violence, together with stimulating legitimacy, transparency and institutional quality for the countries investigated.

1 Giriş

Doğal kaynak varlığının ekonomik büyüme üzerine olası etkileriyle ilgili temelde iki farklı yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşımda zengin doğal kaynak donanımı ülke ekonomisi için bir talih (*blessing*) olarak değerlendirilirken, ikinci yaklaşımda ise söz konusu ülke için bir talihsizlik (*curse*) olarak nitelendirilmektedir (bkz. Sachs ve Warner, 1997, 1999, 2001; Gylfason, 2001; Frankel, 2010). Birinci yaklaşıma göre teorik olarak, zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin daha hızlı büyüme performansı göstermesi beklenmektedir. 1800'lü yıllarda genel olarak doğal kaynaklar ve 1900'lü yıllarda ise özellikle petrol kaynakları bakımından zengin ülkelerin diğer ülkelere kıyasla daha hızlı zenginleştiklerine ilişkin örnekler de mevcuttur (Bal, 2011).

İkinci yaklaşım, zengin doğal kaynak donanımının büyüme engelleyici bir etkisi olduğunu öne sürmektedir. 1950'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülke (GOÜ)'leri de kapsayan çalışmalar, doğal kaynak donanımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide açık bir paradoksa işaret etmektedir. Bu paradoks, doğal kaynak donanımı bakımından zengin olan ülkelerin nispeten daha az doğal kaynağa sahip ya da doğal kaynak yoksunu olanlarla karşılaştırıldığında daha düşük büyüme oranlarına sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu durum, 'kaynak talihsizliği' terimi ile literatüre girmiştir. Kaynak talihsizliği tezinin temelinde, 1974-1985 yılları arasında emtia fiyat şokları tarafından tetiklenen ve birçok GOÜ'deki uzun süreli büyüme çöküşleriyle sonuçlanan gelişmeler yer almaktadır (Pessoa, 2008; Auty, 2007).

Doğal kaynakların bir nimet olmaktan ziyade bir talihsizlik olduğu bulguları, özellikle 1970 ve 1980'li yıllarda daha belirgin bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. Çalışmaların bir kısmı, doğal kaynak talihsizliğinin nedenleri konusunda kurumsallaşmanın önemine dikkat çekmişlerdir. Doğal kaynak zenginliğinin, mevcut kaynaklar üzerinde bir kontrol mücadelesi ve iç huzursuzluğa neden olarak kötü kurumsallaşmaya ve dolayısıyla daha düşük büyüme yol açtığı ifade edilmektedir. Burada, doğal kaynaklardan elde edilen büyük rantların hükümetleri ve özel kuruluşları rant kollamaya, yozlaşmaya ve yolsuzluğa yöneltmesi üzerinde durulmaktadır (Oomes ve Kalcheva, 2007; Bal, 2011). Buna göre doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyüme teşvik etmesi biçimindeki doğrudan pozitif etki, doğal kaynak zenginliğinin aynı zamanda kurumsal yapıları bozması ile gelişen olumsuz dolaylı etkiler nedeniyle azalabilmekte ya da ortadan kalkabilmekte ve hatta negatif bir etkiye dönüşebilmektedir. Bir başka deyişle gelişen bu ilişkilerde yönetim göstergelerinin aracı etkileri belirleyici olmaktadır.

Doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyümeye olan etkilerinin, küresel yönetim göstergelerinin aracılık rolü kapsamında incelendiği bu çalışma şu şekilde organize edilmiştir. İlk olarak, 1990 sonrası yapılan ampirik çalışmalardan bir literatür incelemesi sunulmaktadır. Sonrasında, teorik açıklamalar ve ampirik model ile veri setleri ve analiz yöntemleri açıklanmaktadır. Ulaşılan ampirik bulgular ortaya konulduktan sonra çalışma, sonuçlara ilişkin özet değerlendirmeler ile tamamlanmaktadır.

2 Literatür Sunumu: Kaynak Talihsizliği ve Kurumsal Yapıların Etkileri

Geleneksel yaklaşımda, sezgisel olarak bir ülkenin üretim faktörlerindeki artışın ekonomik büyümeye katkı sağlaması beklenmektedir. Bununla birlikte, paradoksal bir biçimde, doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyümeyi artırmasından çok, onu engellediği yönünde ampirik bulgulara ulaşan çalışmalar geniş bir literatür oluşturmuştur (Sachs ve Warner, 1997, 1999, 2001; Auty, 1990; Gelb, 1988; Gylfason vd., 1999; Bulte vd., 2005). Doğal kaynak donanımı ile ekonomik performans arasındaki negatif ilişki, Sachs ve Warner (1997, 1999, 2001)'in çalışmalarından elde edilen bulguların da etkisiyle daha da güçlenmiştir. Bu paradoksal bulgu 'kaynak talihsizliği' ifadesiyle literatüre girmiştir (bkz. Lederman ve Maloney, 2007).

Kaynak zenginliği ve ekonomik büyüme arasındaki bu negatif ilişkinin gelişim kanalları bakımından bozulan ticaret hadlerine dikkat çeken Singer (1950) ve Prebisch (1950) tezi ile Bhagwati (1958)'nin yoksullaştıran büyüme tezi ön plana çıkmaktadır. Teorik açıklamalar ise Rybczynski (1955) teoremi'ne kadar gitmektedir. Rybczynski teoremine göre, mal fiyatları sabitken, üretim faktörlerinden birinin donanımı ya da arzındaki bir artış (azalış) o faktörü yoğun olarak kullanan malların üretimini mutlak olarak artırırken (azaltırken), diğer malların üretimi mutlak olarak azalacaktır (artacaktır) (Rybczynski, 1955). Bunun uygulamadaki örneği Hollanda Hastalığı'dır: Hollanda'da üretim faktörü olarak petrol arzının artması, diğer sanayilerdeki faktörleri çektiği için petrol ihracatı artarken diğer sanayilerin (özellikle imalat sanayilerinin) üretimi ve ihracatı daralmaktadır (Feenstra, 2004). Hollanda hastalığı hipotezinin dikkat çektiği konu imalat sanayilerinde görülen gerilemedir. İmalat sanayinin gerilemesine bağlı olarak büyümenin yavaşlayacağı öne sürülmektedir. Hollanda Hastalığı birçok araştırmacı tarafından kaynak talihsizliğinin nedenleri arasında gösterilmektedir (Bal, 2011). Hollanda hastalığı ve kaynak talihsizliğinin etkileri aşağıda Tablo 1'de karşılaştırılmaktadır.

Hollanda Hastalığı	Kaynak Talihsizliği		
	Etkiler	Yok	Var
	Yok	Ekonomide genel büyüme ve ihracat farklılaştırması	Ekonomide durgun büyüme, fakat ihracat farklılaştırması
Var	Ekonomide genel büyüme, fakat imalat sanayilerinde ciddi daralma	Ekonomide durgun büyüme ve imalat sanayilerinde ciddi daralma	

Tablo 1: Kaynak Talihsizliği ve Hollanda Hastalığı Etkilerinin Karşılaştırılması. *Kaynak:* Larsen, 2006: 612.

Tabloya göre, hem kaynak talihsizliği hem de Hollanda hastalığı durumunda ekonominin genel olarak büyümesi ve ürün çeşitlendirmesine dayalı bir ihracatın aynı anda gerçekleştirilmesi söz konusu değildir. Kaynak talihsizliği durumunda durgun bir büyüme karşılık, ihracat çeşitlendirmesi ve Hollanda hastalığı durumunda ise, ekonominin genel olarak büyümesine karşın imalat sanayinin güçlü bir şekilde daralması söz konusudur. Aynı zamanda hem kaynak talihsizliği hem de Hollanda hastalığı durumunda durgun büyüme ve imalat sanayinin güçlü bir şekilde daralması birlikte gerçekleşmektedir. Bu kapsamda kaynak talihsizliğinde dikkat çeken konu büyüme performansının düşük olmasıdır.

İlgili literatürde kaynak talihsizliğinin belirtilerinin, etkilerinin ve sonuçlarının farklı göstergeler üzerinden yoğun bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Öncelikle doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki bulan çalışmalar dikkat çekmektedir. Sachs ve Warner (1999), Latin Amerika ülkelerinde doğal kaynak sektöründe meydana gelen bir canlanmanın, genellikle kişi başına GDP'de azalmayla birlikte gerçekleştiği sonucuna varmışlardır. Sonrasında Leite ve Weidman (1999), Gylfason (2001), Isham vd. (2005) ve Bulte vd. (2005) yaptıkları çalışmalarda farklı ülkeler için kaynak talihsizliği bulgularını destekler biçimde doğal kaynak bolluğu ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Bir kısım çalışma ise yine büyüme ile bağlantıları kapsamında refah ve yaşam standartları bakımından kötü performansa dikkat çekmektedir. Gelb (1988) ve Karl (1997), petrol ihracatçısı ülkeleri ele aldıkları çalışmalarda, doğal kaynak ihracatından elde edilen yüksek gelirlerin refahta düşüşe yol açması paradoksuna dikkat çekmişlerdir. Caselli (2006), 1950'li yılların sonunda Nijerya'da olağanüstü miktarda gerçekleşen petrol keşfini takiben, kişi başına gelirdeki büyüme oranının sıfır olduğu ve günlük 1 dolardan daha az gelire geçimini sürdüren nüfusun toplam nüfus içindeki payının %36'dan %70'e yükseldiğini belirtmektedir.

Bazı çalışmalar, ülkelerin ihracatlarında petrol başta olmak üzere doğal kaynak yoğun uzmanlaşma yapılarına dikkat çekerken, başka çalışmalar uygulanan yanlı ve etkinlikten uzak politikalara odaklanmaktadır. Başka çalışmalar ise sorunun nedenlerini araştırmışlardır. Lal (1993), genel olarak, kaynak zengini ülkelerin düşük büyümeye yol açan politikalar izledikleri ve doğal kaynak yoksunu olan ülkelerin emek zengini olan ülkelere

daha hızlı bir gelişme süreci yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır. Yine Lal (1993), kaynak zengini ülkelerin istihdam yaratmak amacıyla ekonomilerini dışa kapalı bir hale getirme eğiliminde olduklarını ifade etmiştir.

Doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyüme ve ihracat performansını tek başına belirlemekten uzak olduğu ve farklı faktörlerin etkili olduğu, özellikle kaynak donanımları bakımından yoksul olan Doğu Asya ve zengin olan Latin Amerika ülkeleri karşılaştırmalarında kendini göstermektedir. 1950'lerde sanayileşmiş ülkeler dışında dünyanın en gelişmiş bölgesi olan ve 1970'lere kadar diğer GOÜ'lerin gerisinde olmayan Latin Amerika ülkelerinin birçok GOÜ'lerden daha yüksek büyüme performansı göstermelerine rağmen 1970'lerden sonra Doğu Asya ülkelerinin çok gerisine düşmesi, doğal kaynak donanımlarının ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini daha da tartışılabilir duruma getirmiştir. Bu nedenle doğal kaynak zenginliğine dayalı sanayileşme modelinin geçerli olmadığı görülmektedir. Latin Amerika'nın geri kalmasının temel nedenleri arasında gösterilen makroekonomik istikrarsızlıklar, küresel ticaret sistemine düşük entegrasyon ve yetersiz reformların yanında dikkat çekilen bir konu da düşük kaliteli kurumsal yapılarıdır (Elson, 2006).

Doğal kaynak talihsizliğinin kurumsallaşma yoluyla açıklanmasına bir örnek Ross (2001)'un çalışmasıdır. Doğal kaynak zenginliği ve siyasi rejimler arasındaki ilişkiyi araştıran Ross (2001), petrol ve mineral zenginliğinin daha az demokratik rejimlere yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. Buradaki mekanizma iki önemli kanal aracılığıyla gelişmektedir. Birincisi, petrol gelirlerinin düşük vergilendirme ve rejimi koruyucu harcamalar yoluyla otoriter rejimleri sürdürmek için kullanıldığını ifade eden 'rantçı devlet etkisi' dir. İkincisi ise, petrol zengini ülkelerdeki otoriter rejimlerin, petrol gelirlerini yoğun bir şekilde savunma ve güvenlik harcamaları için kullanarak iktidarda kalmayı amaçladıklarını ifade eden 'baskı etkisi' dir. Bu bağlamda doğal kaynak zenginliği sadece daha düşük büyümeye neden olmakla kalmamakta, aynı zamanda demokrasinin ve bireysel özgürlüklerin gelişmesini de engellemektedir. 1950-1990 arasında 141 ülke ile ilgili verileri inceleyen Wantchekon (1999), birincil ürün ihracatının GDP içindeki payıyla ölçülen doğal kaynak bağımlılığındaki %1'lik bir artışın, otoriter yönetim olasılığını yaklaşık %8 artırdığını ve kaynak zengini ülkelerin demokrasiye geçişte başarısız deneyimler yaşadıklarını ifade etmiştir. Afrika'yla ilgili benzer bulgulara ulaşan Jensen ve Wantchekon (2004), bu bölgedeki kaynak zengini ülkelerdeki yönetimin daha otoriter olma eğilimini ve söz konusu ülkelerin demokrasiye geçtikten sonra da rejimde kırılmalar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Pessoa (2008), siyasi otorite ve kurumların büyüme başarısızlıklarını açıklamaktaki rolünü araştırdığı çalışmasında, kaynak zenginliği ve büyüme arasındaki negatif ilişkide kötü kurumsal yapıların olumsuz etkilerini destekler nitelikte bulgular elde etmiştir. Bununla birlikte Pessoa (2008), kötü kurumların doğrudan kaynak talihsizliğine neden olmadığını, buna karşın iyi kurumların büyümeyi artırabileceğini belirtmiştir.

Leite ve Weidman (1999), yakıtlar, yakıt dışı mineraller, gıdalar ve tarımsal ham maddeler olarak sınıflandırdıkları doğal kaynaklardan gıda ve tarımsal ham maddelerin aksine yakıt ve yakıt dışı minerallerin yolsuzluğu teşvik ettiği bulgularına rastlamışlardır. Yakıt ve yakıt dışı mineral sektörlerinin her ikisi de gıda ve tarımsal ham maddelerin aksine, yüksek sermaye/emek oranına sahip oldukları için yolsuzluk üzerinde benzer etkiler doğurduğu sonucuna varmışlardır. Petermann vd. (2007), yolsuzluk ve maden kaynakları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, yakıt ve yakıt dışı mineral ihracatının yolsuzluk üzerinde farklı etkiler yarattığı sonucuna varmışlardır. Yakıt ihracatındaki artışın yolsuzluğu ve yakıt dışı mineral ihracatının ise özellikle elmas ve altın gibi yüksek değerli mineraller ihraç eden fakir ülkelerde yolsuzluğu artırdığını göstermişlerdir. Ayrıca kişi başına gelirdeki artışla ifade edilen ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında yolsuzluğun artma eğiliminde olduğu, ancak daha sonraki evrelerde azaldığını belirtmişlerdir.

Doğal kaynak zengini ülkelerin gelir ve ekonomik büyümeye performanslarını karşılaştıran çalışmalarda genel olarak yönetim göstergelerinin ayrı ayrı etkilerinin incelendiği görülmektedir. Kolstad ve Soreide (2009), kaynak zengini ülkelerin kötü bir ekonomik performans sergilemelerinin temel nedeni olarak yolsuzluğu göstermiş ve kaynak zengini ülkelerdeki yolsuzluğun rant kollama ve kayırmacılık olarak iki şekilde ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Elde edilen rantların bir sonucu olarak bireyler, zaman ve becerilerini daha verimli bir şekilde kullanmak yerine bu gelirlerden en büyük payı alabilme yarışı içine girmektedirler. Hükümetler iktidarda kalabilmek için destekçilerine kayırmacılık (nepotizm, kronizm) yapabilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak da kamu gelirleri yanlış bir şekilde tahsis edilmekte ve hesap verebilirlik azalabilmektedir. Busse ve Gröning (2010), doğal kaynak ihracatının yolsuzluğu artırdığı yönünde bulgular elde etmelerine rağmen, diğer yönetim göstergeleriyle ilgili kesin sonuçlar elde etmemişlerdir. Gerring ve Thacker (2004), herhangi bir ülkenin bölgesel yönetiminin üniter ya da federal oluşunun ve yürütme organının parlamenter ya da başkanlık sistemi oluşunun siyasi yolsuzluk üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, parlamenter hükümetin yolsuzluğu azaltmakta daha etkin olduğunu destekler bulgular elde etmişlerdir. Kunicova ve Rose-Ackerman (2005), nispi temsil sisteminin çoğunlukçu sisteme göre rant kollamaya ve yolsuzluğa daha yatkın olduğu ve nispi temsil sisteminin başkanlık sistemiyle birleştiğinde rant kollama faaliyetlerinin daha da arttığı sonucuna varmışlardır. Zengin doğal kaynaklara sahip olan bir ülke için iktidarda kalmanın önemi de daha fazla olmaktadır. Bu durum sırasıyla kaynakların dağıtımını için kullanılan siyasi teşvikleri ve siyasi kayırmacılığı (partizanlık) güçlendirmektedir. Mehlum vd. (2006a, 2006b), kaynak zengini ülkelerin büyüme performanslarındaki değişkenliğin başlıca nedeni olarak, kaynak gelirlerinin kurumsal düzenlemeler yoluyla nasıl dağıtıldığı üzerinde durmuşlardır. Farklı yönetim şekilleri göz önüne alındığında, ülkelerin ani kaynak gelirlerine verdikleri tepkinin

de farklı olabileceği anlaşılmaktadır. Kaynak talihsizliğinin başkanlık sistemiyle yönetilen demokratik ülkelerde var olduğu, fakat parlamenter sistemle yönetilen demokratik ülkelerde geçerli olmadığı ifade edilmektedir. Bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların büyümeye etkisi değerlendirildiğinde, söz konusu ülkenin parlamenter ya da başkanlık sistemiyle yönetilmesinin, demokratik ya da despot bir rejimle yönetilmesinden daha etkin bir rol oynadığı belirtilmektedir. Ayrıca nispi seçim sisteminin geçerli olduğu ülkelerdeki doğal kaynakların, çoğunlukçu seçim sisteminin geçerli olduğu ülkelere nispeten büyümeyi daha fazla azaltma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir.

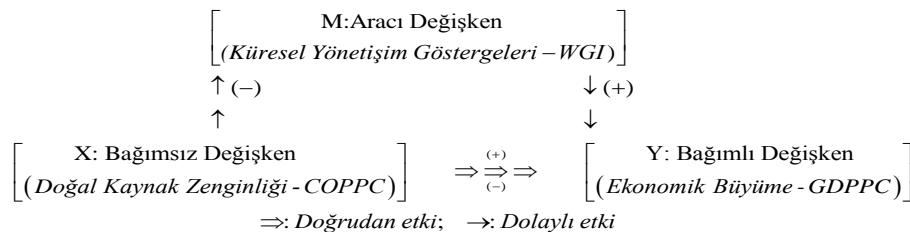
Hausmann ve Rigoban (2003), kaynak gelirleri üzerindeki ortak kullanım probleminin ya da mülkiyet haklarıyla ilgili belirsizliklerin, mevcut kaynaklar üzerinde daha düşük ekonomik büyümeye neden olabilen verimsiz mücadelelere neden olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bulte vd. (2005), doğal kaynak bolluğu ve refah arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, kaynak zengini ülkelerin nispeten daha düşük insani gelişim seviyesine sahip oldukları sonucuna varmışlardır. Doğal kaynak donanımı ve refah arasındaki doğrudan ilişkiyi destekleyecek sağlam kanıtlar bulmamalarına rağmen, kurumsal nitelik vasıtasıyla bu ilişkiyi güçlü bir şekilde ortaya koymuşlardır. Isham vd. (2005), daha fazla birincil ürün ihraç eden ülkelerin yönetim göstergelerinin daha kötü olduğu sonucuna varmışlardır. Papyrakis ve Gerlagh (2006), doğal kaynakların rant kollama ve yolsuzluk faaliyetlerine yol açmasından dolayı kurumsal niteliği azalttığını öne sürmüşlerdir. Robinson vd. (2006), doğal kaynak zengini ülkelerdeki politikacıların, gelecekteki neslin ihtiyaçlarını önemsemeyerek aşırı kaynak çıkarımını teşvik ettiklerini ifade etmişlerdir. Kaynak gelirlerindeki ani artışlar, iktidarda olmanın önemini artırdığı ve siyasetçilere seçim sonuçlarını etkilemekte kullanabilecekleri kaynaklar yarattığı için, kaynak gelirlerinin ekonominin geri kalanına yanlış bir şekilde dağılımının söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Mehlum vd. (2006a, 2006b), doğal kaynak donanımının ilgili ülkenin kurumsallaşmasında kötüleşmeye yol açtığının doğrudan güçlü kanıtları olmasa bile, etkin olmayan verimsiz kurumların doğal kaynak bolluğundan elde edilen kazançları ortadan kaldırabilen rant kollama faaliyetlerini önleyemeyeceğini iddia etmişlerdir.

Yang (2010), doğal kaynak zengini GOÜ'lerde kurumsal niteliğin kaynak talihsizliğine neden olmakta çok etkili olmadığı, buna karşın kaynak zenginliğinin negatif etkilerini yok etme konusunda kurumsal niteliğin önemli bir rol oynayabileceği sonucuna varmıştır. Williams (2011), nispeten yeni bir şeffaflık endeksi ve panel verileri kullanarak doğal kaynak ihracatı gelirlerinden şeffaflığa doğru güçlü ve negatif bir nedenselliğin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, şeffaflıktan yoksun olmanın ekonomik büyümede azalışa yol açacağını ortaya koymuştur. Acemoglu vd. (2001), kurumsal niteliğin bir ölçümü olarak yatırımcılar için kamulaştırma riski faktörünü, Rodrik vd. (2002), hukuk kurallarının uygulanabilirliği ve mülkiyet haklarının korunması faktörlerini, Acemoglu vd. (2003) ise ülke yönetimi üzerindeki kısıtlamaların boyutu faktörünü kullanmışlardır. Bu çalışmalardan çıkan sonuç, zayıf kurumsallaşmaların eşitsizliğe ve zaman zaman diktatörlüklere neden olduğu ve ülkeyi yolsuzluk ve yağmalanmaktan korumak için savunmasızlığa ittiğidir. Wantchekon (1999), Ross (2001), Jenson ve Wantchekon (2004)'un çalışmalarında, petrol üretimine olan bağımlılık ile otoriter rejim arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Metcalf ve Wolfram (2010), siyasi açıklık ve petrol üretimindeki değişkenlik arasında belirgin bir şekilde negatif ilişki bulmuşlardır. Ayrıca değişkenliğin otoriter rejimlerde demokratik rejimlere göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Otoriter rejimlerin genellikle petrol zengini ülkelerde daha uzun süre yönetimde kaldığı görülmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkan birçok çalışma, 1960'lardan itibaren kaynak zengini GOÜ'lerin nispeten kaynak yoksunu olan GOÜ'lere göre daha yavaş bir şekilde büyüdüklerini ampirik olarak ortaya koymuşlardır (Lederman ve Maloney, 2007).

Gittikçe sayıları artan bu çalışmalara rağmen, doğrudan doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerde kurumsal yönetim göstergelerinin aracılık etkisini ele alan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ayrıca mevcut çalışmalarda aracılık etkisinin boyutlarının ve anlamlılığının yeterince ve net olarak ortaya konulmadığı görülmektedir. Literatürdeki bu boşluktan yola çıkarak hazırlanan bu çalışma, farklı bir yöntem ve güncel veri setleriyle literatüre az da olsa bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3 Teorik ve Ampirik Çerçeve

Bu çalışmada doğal kaynak donanımlarının ekonomik büyüme üzerine olan etkileri kurumsal yönetim göstergelerinin aracılık etkileri kapsamında incelenmiştir. Kaynak talihsizliği literatüründe yer alan yönetim göstergelerinin dolaylı etkileri (bkz. Mehlum vd., 2006a, 2006b) ve Baron ve Kenny (1986)'nin klasik aracılık ilişkisi yaklaşımından yola çıkarak çalışmanın teorik modeli şu şekilde oluşturulmuştur.

Modelde, bağımsız değişken olan doğal kaynak zenginliği, kişi başına toplam ham petrol üretimi (*COPPC*) ve bağımlı değişken olan ekonomik büyüme performansı ise kişi başına GDP miktarı (*GDPPC*) ile temsil edilmiştir. Modelde bu iki değişken arasındaki ilişkide kurumsal yönetim göstergelerinin (*WGI*) aracılık etkisi incelenmektedir. Buna göre daha önceki çalışmaların ampirik bulgularından yola çıkarak doğal kaynak zenginliğinin küresel yönetim göstergelerini ve böylece ekonomik büyüme performansını olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Küresel yönetim göstergelerinin gelişmesinin ise ekonomik büyümeyi artırması beklenmektedir. Doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyümeye olan doğrudan etkileri ise aracı değişkenlerin ve diğer açıklayıcı faktörlerin dolaylı etkilerine bağlı olarak belirsiz olmaktadır. Böylece, doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyümeyi artırması ya da azaltması, aracı değişkenlerin etkilerine bağlı olmaktadır.

Bir değişkenin aracı değişken olabilmesi için dört temel özelliği taşıması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986): i) Öncelikle bağımsız değişken, aracı etkisi beklenen değişkeni anlamlı bir biçimde etkilemelidir. ii) Aracı etkisi beklenen değişken bağımlı değişkeni anlamlı bir biçimde etkilemelidir. iii) Bağımsız değişken, bağımlı değişkeni doğrudan anlamlı bir biçimde etkilemelidir. iv) Dördüncü ve son koşul olarak aracı değişken bağımsız değişken ile birlikte tahmin edilen regresyon modeline dahil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi azalmalı ya da tamamen ortadan kalkmalıdır. İlişki tamamen ortadan kalkarsa “tam aracı değişken”, ilişkinin azalması durumunda ise “kısmi aracı değişken” özelliği ortaya çıkmaktadır. Baron ve Kenny (1986)’nin bu yöntemi özellikle bir potansiyel aracı değişkenin olması durumunda daha etkin sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Baron and Kenny (1986)’nin klasik aracılık testine göre dört regresyon modeli şu şekilde oluşturulmuştur.

$$WGI = \beta_1 + aCOPPC + \varepsilon_1 \quad (1)$$

$$GDPPC = \beta_2 + bWGI + \varepsilon_2 \quad (2)$$

$$GDPPC = \beta_3 + cCOPPC + \varepsilon_3 \quad (3)$$

$$GDPPC = \beta_4 + c'COPPC + b'WGI + \varepsilon_4 \quad (4)$$

Burada aracı değişken olan *WGI* küresel yönetim göstergelerini; bağımsız değişken olan *COPPC* kişi başına ham petrol üretimini ve bağımlı değişken olan *GDPPC* kişi başına GDP miktarını göstermektedir. β lar regresyon sabitlerini ve ε lar model uyum hatalarını; a , b , c ile b' ve c' ise ele alınan üç değişken arasındaki regresyon katsayılarını göstermektedir. Buna göre, *GDPPC* bağımlı değişkeni ile *COPPC* değişkeni arasındaki ilişkide *WGI* değişkeninin aracılık etkisinin olması için denklem (1), (2) ve (3)'te a , b , ve c katsayıları anlamlı olmalı ve denklem (4)'teki model tahmininde c' katsayısı azalmalı (kısmi aracılık etkisi) ya da tamamen ortadan kalkmalıdır (tam aracılık etkisi).

Bir aracılık etkisinin bulunması durumunda bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığının doğrulanması Sobel (1982) testi aracılığıyla yapılmaktadır. Buna göre denklem (3)'teki c nin büyüklüğü ile denklem (4)'teki c' nin büyüklüğü z -testi ile şu şekilde karşılaştırılmaktadır:

$$z = \frac{a.b}{\sqrt{b^2 s_a^2 + a^2 s_b^2}}$$

Burada, a bağımsız değişken ile aracı değişken arasındaki standartlaştırılmamış (ham) regresyon katsayılarını, s_a ise a nin standart hatasını (denklem 1) göstermektedir. Yine b , bağımsız değişkenin de bağımlı değişkenin bir tahmincisi olarak modele girmesi durumunda, aracı ve bağımsız değişken arasındaki standartlaştırılmamış regresyon katsayısını (denklem 4) ve s_b ise b nin standart hatasını göstermektedir. Elde edilen z değeri %5 anlam düzeyinde kritik değerden (+/-1,96) büyük (küçük) ise aracılık etkisinin anlamsız (anlamlı) olduğu belirlenebildiği gibi, doğrudan p (<0,05) değerine bakılarak da değerlendirme yapılabilmektedir.

4 Veri Seti, Yöntem ve Ampirik Bulgular

Çalışmada, küresel yönetim göstergeleri (*WGI*) verilerinin varlığına bağlı olarak, 1996-2012 dönemi kapsamında 14 yıllık panel veriler kullanılmıştır. Dizi genişliğinin yüksek olması amacıyla değişkenler bakımından heterojen bir yapıda 16 MENA ülkesi (B.A.E, Bahreyn, Cezayir, Fas, Irak, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Umman ve Yemen) ve 5 Hazar ülkesi (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan) olmak üzere toplam 21 ülkeli ($N=294$) panel veri analizi yapılmıştır. Panel veri analizi, kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirdiğinden gözlem sayısının daha fazla olması, çoklu bağlantı sorununun nispeten az olması, kısa zaman serisi ve/veya yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da analiz yapılmasının mümkün olmasının yanında, değişkenlere ilişkin heterojenliklere olanak vermesi gibi bazı faydalar sağlamaktadır (Gujarati, 2003; Hsiao, 2003; Baltagi, 2005).

Ülkelerin yönetim ve kurumsal yapılarına ilişkin alt göstergeleri Dünya Bankası (WB)'nin küresel yönetim göstergeleri (WB-WGI, 2014) ve Politik Risk Servisi (PRS Group, 2014) tarafından yayınlanan politik risk ve uluslararası ülke risk rehberi gibi farklı veri kaynaklarından elde edilebilmektedir. Bu iki kurumun kapsam ve yöntem bakımından birbirine benzeyen göstergeleri, 6 temel kategoride ve çok sayıda alt gösterge ile

hesaplanmaktadır: i) ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik (siyasette askeri unsurların varlığı ve demokratik hesap verebilirlik), ii) siyasi istikrar ve şiddetsizlik (hükümet istikrarı, yurtiçi anlaşmazlıklar, yurtdışı anlaşmazlıklar, etnik ve dini problemler), iii) hükümetin etkinliği (bürokratik kalite), iv) düzenleme kalitesi (yatırım ortamı), v) hukukun üstünlüğü ve vi) yolsuzluğun kontrolü. Buna göre yönetim göstergeleri, kanun ve diğer yazılı hükümet yaptırımlarının yanında, ahlak anlayışlarını, gelenek-göreneklere ve kurumsal yapıları da içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır.

Petrol ve doğal gaz gibi değerli enerji kaynakları ülkelerin doğal kaynak donanımlarını gösterirken, kişi başına GDP ülkelerin temel refah göstergesidir. Bu kapsamda çalışmada bir bakıma doğal kaynak donanımlarının ülke refahına etkileri de incelenmiş olmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler ile açıklamalarına ve veri kaynaklarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Zaman Serisi	Değişken	Açıklama	Kaynak
Ek. Büyüme	RGDPPC	Kişi Başına Reel GDP, TÜFE Bazlı, (log)	WB-WDI
Ortalama Küresel Yönetişim Göstergeleri	AWGI	Altı Küresel Yönetişim Göstergeleri Ortalaması (i. İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, ii. Şiddet/terör bakımından huzur ve politik istikrar, iii. Hükümet etkinliği, iv. Düzenleme kalitesi, v. Hukuk düzeni/hukukun üstünlüğü, vi. Yolsuzluk kontrolü). -2,5 < AWGI < 2,5; (+2,5 ile pozitifte dönüştürülmüştür: 0 < AWGI < 5 (Log))	WB-WGI
Doğal Kaynak	COPPC	Ham petrol kaynakları üretimi, Kişi başına varil (log)	US-EIA
Modifikasyon verileri		TÜFE, Nüfus	WB-WDI

Tablo 2: Kullanılan Değişkenler, Açıklamaları ve Veri Kaynakları

Çalışmada ilk önce serilerin durağanlıklarının kontrolü için Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi uygulanmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak genel (ortak) birim kök sürecini dikkate alan bu test sonuçları aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere değişkenlerin seviyede durağan olduğunu göstermektedir.

Değişken	Trendsiz			Trendli		
	Test ist.	p	N	Test ist.	p	N
RGDPPC	-7,945**	0,000	257	-2,620**	0,004	267
COPPC	-6,927**	0,000	265	-4,8751**	0,000	264
AWGI	-3,341**	0,000	265	-3,029**	0,001	269
<i>WGI-I: İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik</i>	-4,845**	0,000	264	-3,706**	0,000	269
<i>WGI-II: Huzur ve politik istikrar</i>	0,838	0,799	259	-3,728**	0,000	267
<i>WGI-III: Hükümetin etkinliği</i>	-2,650**	0,004	266	-7,977**	0,000	267
<i>WGI-IV: Düzenleme kalitesi</i>	-5,477**	0,000	263	-6,537**	0,000	269
<i>WGI-V: Hukuk düzeni/hukukun üstünlüğü</i>	-6,024**	0,000	265	-4,979**	0,000	266
<i>WGI-VI: Yolsuzluğun kontrolü</i>	-6,706**	0,000	264	-6,943**	0,000	270

Değişkenlere ilişkin Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ne göre maksimum gecikme uzunluğu trendsiz süreçlerde 0-2, trendli süreçlerde 0-1 aralığındadır. ** %1 anlam düzeyinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Panel Birim Kök Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Katsayı	t	p	F	R ²	İlişki ve anlamlılık
AWGI	-0,031	-3,641	0,000**	13,261	0,043	(-) anlamlı
<i>WGI-I</i>	-0,058 (2)	-6,679	0,000**	44,616	0,132	(-) anlamlı
<i>WGI-II</i>	-0,008	-1,035	0,301	1,071	0,000	(-) anlamsız
<i>WGI-III</i>	-0,021	-2,629	0,009**	6,915	0,023	(-) anlamlı
<i>WGI-IV</i>	-0,025 (3)	-2,283	0,023*	5,212	0,017	(-) anlamlı
<i>WGI-V</i>	-0,011	-1,313	0,190	1,724	0,002	(-) anlamsız
<i>WGI-VI</i>	-0,066 (1)	-2,398	0,017*	5,752	0,015	(-) anlamlı

*,** sırasıyla regresyon katsayılarının %5 ve %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Doğal Kaynak Zenginliğinin Ortalama Kurumsal Yönetişim Göstergelerine Etkisi, İkili Panel Regresyon Analizi (Bağımsız Değişken: COPPC)

Daha önceki çalışmalarda doğal kaynak zenginliği ile kurumsal ve yönetim yapılarının kalitesi arasında elde edilen negatif ilişkilere bağlı olarak bu çalışmada ilk olarak *COPPC* değişkeninin altı kurumsal gösterge ve bu göstergelerin basit ortalamaları alınarak elde edilen *AWGI* değişkenine olan etkilerini görmek için ikili panel regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4'deki sonuçlara göre *COPPC* değişkeninin 6 küresel yönetim göstergesinin ortalamasından elde edilen *AWGI* değişkenini anlamlı bir biçimde negatif etkilediği görülmektedir. Alt yönetim göstergelerinde ise *WGI-II*: Huzur ve politik istikrar ile *WGI-V*: Hukuk düzeni/hukukun üstünlüğü boyutları dışında yine anlamlı bir biçimde negatif etkilediği görülmektedir. Buna göre ele alınan ülkeler kapsamında doğal kaynak zenginliğinin yönetim kalitesini bozma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda ise küresel yönetim göstergeleri ile kişi başına GDP arasındaki regresyon sonuçları görülmektedir. Buna göre hem alt boyutlarında hem de genel ortalama bakımından küresel yönetim göstergelerinin kişi başına GDP'yi anlamlı bir biçimde etkilediği görülmektedir. Sonuçlara göre ele alınan ülkelerde yönetim kalitesinin artmasının ekonomik büyüme performansını ciddi bir biçimde artıracığı anlaşılmaktadır.

Bağımsız değişken	Katsayı	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>R</i> ²	İlişki ve anlamlılık
AWGI	1,762	12,355	0,000**	152,668	0,343	(+) anlamlı
<i>WGI-I</i>	0,989	6,482	0,000**	42,022	0,125	(+) anlamlı
<i>WGI-II</i>	0,331	6,415	0,000**	41,1630	0,123	(+) anlamlı
<i>WGI-III</i>	2,118 (3)	15,018	0,000**	225,557	0,435	(+) anlamlı
<i>WGI-IV</i>	1,267	11,172	0,000**	124,825	0,299	(+) anlamlı
<i>WGI-V</i>	2,195 (2)	17,244	0,000**	297,389	0,504	(+) anlamlı
<i>WGI-VI</i>	2,469(1)	18,110	0,000**	328,006	0,529	(+) anlamlı

*,** sırasıyla regresyon katsayılarının %5 ve %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Küresel Yönetişim Göstergelerin Kişi Başına GDP'ye Etkisi, İkili Panel Regresyon Analizi (Bağımlı değişken: *GDPPC*)

Doğal kaynak zenginliğinin bir taraftan büyümeyi doğrudan hızlandırması, diğer yandan kurumsal yapıyı bozması nedeniyle de dolaylı olarak büyümeyi engellemesi, yönetim göstergelerinin aracılık etkisinin belirlenmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Aşağıda Tablo 6'da ortalaması alınarak toplulaştırılmış 6 küresel yönetim göstergesinin, doğal kaynak zenginliği ve kişi başına GDP arasındaki doğrudan ilişkide oynadığı aracı değişken rolünün belirlenmesi için hiyerarşik regresyon analizi sonuçları sunulmuştur. Tabloda tahmin edilen (1) numaralı modelde doğal kaynak zenginliğinin yönetim göstergelerini anlamlı bir biçimde kötüleştirdiği görülmektedir. (2) numaralı modelin tahmin sonuçları ise, kurumsal göstergelerin iyileşmesinin anlamlı bir biçimde kişi başına geliri de artırdığını göstermektedir. (3) numaralı modelde ise, doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyümeyi artırma eğiliminde olduğu görülmektedir. Tahmin edilen (4) numaralı modelde ise, aracı değişkenin de açıklayıcı değişken olarak modelde tahmin edilmesiyle birlikte (3) numaralı modelde elde edilen katsayının (0,205) azaldığı (0,141) görülmektedir. Buna göre ele alınan ülkeler kapsamında doğal kaynak zenginliğinin, kurumsal yönetim yapılarını bozması nedeniyle kişi başına geliri azaltma biçiminde dolaylı etkisine rağmen, pozitif doğrudan etkileri sayesinde halen ekonomik büyümeyi artırabildiği görülmektedir. Bu nedenle sonuçlar kısmi aracılık etkisini ortaya koymaktadır. Yapılan Sobel (1982) testine göre, kurumsal yönetim yapılarının aracılık etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu doğrulanmıştır.

Hiyerarşik Regresyon Analizi Model Tahminleri								
Model no.	Bağımsız değ.	Bağımlı değ.	Katsayı	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>R</i> ²	İlişki ve anlamlılık
1	<i>COPPC</i>	<i>AWGI</i>	-0,031	-3,642	0,000**	13,262	0,043	(-) anlamlı
2	<i>AWGI</i>	<i>RGDPPC</i>	2,048	16,773	0,000**	171,796	0,541	(+) anlamlı
3	<i>COPPC</i>	<i>RGDPPC</i>	0,205	11,212	0,000**	57,381	0,142	(+) anlamlı
4	<i>COPPC</i> ; <i>AWGI</i>	<i>RGDPPC</i>	0,141 1,763	5,636 12,356	0,000** 0,000**	31,757 152,669	0,098 0,343	(+) anlamlı
Sobel Testi								
<i>Test ist. (Z-değeri)</i>			<i>Std. Hata</i>			<i>p</i>	<i>Kısmi aracılık etkisi anlamlı</i>	
-3,493			0,016			0,000		

Tablo 6: Hiyerarşik Regresyon Analizi ve Sobel Testi Sonuçları

5 Sonuç ve Değerlendirmeler

Çalışmada 16 Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkesi ile Hazar denizini çevreleyen 5 Hazar ülkesinden oluşan 21 ülke seti için, 1996-2012 dönemini kapsayan yıllık panel verilerle, kişi başına ham petrol üretimi ile kişi başına reel GDP arasındaki regresyon ilişkisinde küresel yönetim göstergelerinin aracılık etkisi incelenmiştir. Sırasıyla, panel birim kök testleri, ikili regresyon model tahminleri ile çoklu ve hiyerarşik regresyon analizleri uygulanmıştır. Son olarak aracılık etkisinin anlamlılığı ise Sobel testi ile belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

i). Kişi başına ham petrol üretimi, basit ortalaması alınarak tek seride toplulaştırılmış küresel yönetim göstergelerini anlamlı bir biçimde negatif etkilemektedir. Buna göre petrol üretimine bağlı olarak doğal kaynak zenginliği arttıkça ülkelerin yönetim göstergeleri bozulma eğilimindedir. Kişi başına ham petrol üretiminin fazla olduğu ülkelerde, ayrıştırılmış alt göstergelerde en çok sırasıyla yolsuzluk kontrolü, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ile düzenleme etkinliğinin bozulma eğiliminde olduğu görülmektedir.

ii). Hem ortalama hem de 6 alt boyutta incelenen küresel yönetim göstergelerindeki iyileşmenin kişi başına GDP'yi anlamlı bir biçimde artırdığı belirlenmiştir. Özellikle yolsuzluğun önlenmesi, hukuk sisteminin gelişmesi ve hükümet düzenlemelerinde etkinlik kişi başına düşen GDP'yi, dolayısıyla refahı artıracaktır.

iii). Yapılan hiyerarşik regresyon analizinde kişi başına düşen ham petrol üretiminin, istatistiki olarak anlamlı bir biçimde, kişi başına düşen GDP miktarını olumlu etkilediği, ancak küresel yönetim göstergelerini olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Kişi başına petrol üretiminin, küresel yönetim göstergelerini kötüleştirerek kişi başına GDP'yi azaltmasına rağmen, halen doğrudan kişi başına GDP'yi iyileştirdiği görülmektedir. Bu durum küresel yönetim göstergelerinin kısmi negatif aracı değişken özelliğine işaret etmektedir. Yapılan Sobel testiyle kısmi aracılık etkisinin de anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

iv). Bu ülkeler için petrol üretiminin yönetim göstergelerine olan negatif etkisi giderilebilirse ya da en arzu edilen biçimde pozitif etkisi sağlanabilirse kişi başına düşen petrol üretiminin temsil ettiği doğal kaynak zenginliğinin, kişi başına GDP ile temsil edilen büyüme ve dolayısıyla refahı daha da artıracığı görülmektedir. Bu nedenle incelenen ülkeler için hükümet politikalarının doğrudan ekonomik kararlara müdahalelerinin, kurumsal yönetim göstergelerini iyileştirmeye yönelik uygulamalara kayması gerekliliği kendini göstermektedir. Ayrıca hükümet politikaları ve düzenlemelerine ilişkin uygulama süreçlerinin şeffaf, etkin, hesap verilebilir ve hukuki olmasının önemi de kendini göstermektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J. A. (2001). "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation". *The American Economic Review*, Vol. 91, No. 5, pp. 1369-1401.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A. & Thaicharoen, Y. (2003). "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crisis and Growth". *Journal of Monetary Economics*, Vol. 50, pp. 49-123.
- Auty, R. M. (1990). **Resource-Based Industrialization: Sowing the Oil in Eight Developing Countries**. Oxford University Press, New York.
- Bal, H. (2011). İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme. *Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, No. 1, ss. 87-104.
- Baltagi, B. H. (2005). **Econometric Analysis of Panel Data**. 3rd ed., Wiley, New York.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations". *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 51, No. 6, pp. 1173-1182.
- Bhagwati, J. N. (1958). "Immiserizing Growth: A Geometrical Note". *The Review of Economic Studies*, Vol. 25, No. 3, pp.201-205.
- Bulte, E. H., Damania, R. & Deacon, R. T. (2005). "Resource Intensity, Institutions, and Development". *World Development*, Vol. 33, No. 7, pp. 1029-1044.
- Busse, M. & Groening, S. (2010). "The Resources Curse Revisited: Governance and Natural Resources". *Hamburg Institute of International Economics*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1634963> (Erişim tarihi: 13/02/2014).
- Caselli, F. (2006), "Power Struggles and the Natural Resource Curse". *LSE Research Online Working Paper*, <http://personal.lse.ac.uk/casellif/papers/curse.pdf> (Erişim tarihi: 18/02/2014).
- Elson, A. (2006). "What Happened? Why East Asia Surged ahead of Latin America and Some Lessons for Economic Policy". *Finance & Development*, Vol. 43, No. 2, IMF.
- Feenstra, R. C. (2004). **Advanced International Trade: Theory and Evidence**. Princeton Univ. Press, Princeton.

- Frankel, J. A. (2010). The Natural Resource Curse: A Survey. *NBER Working Paper Series*, No. 15836.
- Gelb, A.H. (1988). **Windfall Gains: Blessing or Curse?**. Oxford University Press, New York.
- Gerring, J. & Thacker S. C. (2004). "Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism". *British Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 2, pp. 295-330.
- Gujarati, D. (2003). **Basic Econometrics**. 4th ed., McGraw Hill, New York.
- Gylfason, T., Herbertsson, T. T. & Zoega, G. (1999). "A Mixed Blessing: Natural Resources and Economic Growth". *Macroeconomic Dynamics*, Vol. 3, pp. 204-225.
- Gylfason, T. (2001). "Natural Resources, Education, and Economic Development". *European Economic Review*, Vol. 45, pp.847-859.
- Hausmann, R. & Rigobon, R. (2003). "An Alternative Interpretation for the Resources Curse: Theory and Policy Implications". *NBER Working Paper Series*, No. 9424.
- Hsiao, C. (2003). **Analysis of Panel Data**. 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge.
- Isham, J., Woolcock, M., Pritchett, L. & Busby, G. (2005). "The Variety of Resources Experiences: Natural Resources Export Structures and the Political Economy of Economic Growth". *The World Bank Economic Review*, Vol. 19, No. 2, pp. 141-174.
- Jensen, N. & Wantchekon, L. (2004). "Resource Wealth and Political Regimes in Africa". *Comparative Political Studies*, Vol. 37, pp. 816-841.
- Karl, T. L. (1997). "The Political Challenge of Escaping the Resource Curse: The Case for a Transparent Fiscal Social Contract". <http://cgirs.ucsc.edu/oil/oildocs/karl.pdf> (23.01.2014).
- Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2010). "The Worldwide Governance Indicators: A Summary of Methodology, Data and Analytical Issues". *World Bank Policy Research Working Papers*, 5430 (WGI methodology paper).
- Kolstad, I. & Soreide, T. (2009). "Corruption in Natural Resource Management: Implications for Policy Makers". *Resources Policy*, Vol. 34, pp. 214-226.
- Kunicova, J. & Rose-Ackerman S. (2005). "Electoral Rules and Constitutional Structures as Constraints on Corruption". *Cambridge University Press*, Vol. 35, pp. 573-606.
- Lal, D. (1993). **The Repressed Economy: Causes, Consequences, Reform**. Edward Elgar, Brookfield.
- Larsen, R. E. (2006). "Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and Why Norway Caught Up With and Forged Ahead of Its Neighbors". *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 65, No. 3, pp. 605-640.
- Lederman, D. & Maloney, W. F. (2007). **Natural Resources: Neither Curse Nor Destiny**. Stanford University Press, Palo Alto.
- Leite, C. & Weidmann, J. (1999). "Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption, and Economic Growth". *IMF Working Paper*, No. 85.
- Levin, A., Lin, C. F. & Chu, C. S. J. (2002). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties". *Journal of Econometrics*, Vol. 108, No. 1, pp. 1-24.
- Mehlum, H., Moene, K. & Torvik, R. (2006a). "Institutions and The Resource Curse". *The Economic Journal*, Vol. 116, No. 508, pp. 1-20.
- Mehlum, H., Moene, K. & Torvik, R. (2006b). "Cursed by Resources or Institutions?". *The World Economy*, Vol. 29, No. 8, pp. 1117-1131.
- Metcalf, G. E. & Wolfram, C. (2010). "Cursed Resources? Political Conditions and Oil Market Outcomes". *National Bureau of Economic Research Working Papers*, No. 16614.
- Oomes, N. & Kalcheva, K. (2007). "Diagnosing Dutch Disease: Does Russia have the symptoms?". *BOFIT Discussion Papers*, No.7.
- Papyrakis, E. & Gerlagh, R. (2006). "Resources Windfalls, Investment, and Long-term Income". *Resources Policy*, Vol. 31, No. 2, pp. 117-128.
- Petermann, A., Guzman, J. I. & Tilton, J. E. (2007). "Mining and Corruption". *Resources Policy*, Vol. 32, No. 3, pp. 91-103.
- Pessoa, A. (2008). "Natural Resources and Institutions: The "Natural Resources Curse Revisited" *MPRA 8640*, pp. 1-20.
- Prebisch, R. (1950). "The Economic Development of Latin America and its Principal Problems". *Economic Bulletin for Latin America*, Vol. 7, United Nations, New York.

- Robinson, J. A., Torvik, R. & Verdier, T. (2006). "Political Foundations of the Resources Curse". *Journal of Development Economics*, Vol. 79, No. 2, pp. 447-468.
- Rodrik, D., Subramanian, A. & Trebbi, F. (2002). "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Integration and Geograpy in Economic Development". *NBER Working Papers*, No. 9305
- Ross, M. L. (2001). "Does Oil Hinder Democracy?". *World Politics*, Vol. 53, No. 3, pp. 325-361.
- Rybczynski, T. M. (1955). "Factor Endowments and Relative Commodity Prices". *Economica*, Vol. 22, No. 88, pp. 336-341.
- Sachs, J. D. & Warner, A. M. (1997). "Natural Resource Abundance and Economic Growth". *NBER Working Paper Series*, No. 5398.
- Sachs, J. D. & Warner, A. M. (1999). "The Big Push, Natural Resource Booms and Growth". *Journal of Development Economics*, Vol. 59, pp. 43-76.
- Sachs, J. D. & Warner, A. M. (2001). "The Curse of Natural Resources". *European Economic Review*, Vol. 45, No. 4-6, pp. 827-838.
- Singer, H. W. (1950). "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries". *American Economic Review*, Vol.15, pp.473-485.
- Sobel, M. E. (1982). "Asymptotic Intervals for Indirect Effects in Structural Equations Models". *Sociological Methodology*, Vol. 13, pp. 290-312.
- Wantchekon, L. (1999). "Why do Resource Dependent Countries Have Authoritarian Governments?". *Journal of African Finance and Economic Development*, Vol. 5 No. 2, pp. 57-77.
- Williams, A. (2011). "Shining a Light on the Resources Curse: An Empirical Analysis of the Relationship Between Natural Resources, Transparency, and Economic Growth", *World Develepment*, Vol. 39, No. 4, pp. 490-505.
- Yang, B. (2009). "Resource Curse: The Role of Institutions Versus Policies". *Applied Economics Letters*, Vol. 17, No. 1, pp. 61-66.
- WB-WGI, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (Erişim tarihi: 04/02/2014).
- US-EIA, <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm> (Erişim tarihi: 04/02/2014).
- PRS Group, <https://www.prsgroup.com/> (Erişim tarihi: 04/02/2014).